

УДК 821.161.2'04'373.21:801.82"15/17"

Віктор Мойсієнко

Житомирський державний університет ім. Івана Франка,
м. Житомир

УКРАЇНЦЯМ ВІДКРИЛИСЯ ДАВНІ КРАЄВИДИ

Ганна Дидик-Меуш, Олена Слободзяник.

Українські краєвиди XVI—XVIII століть.

Слово. Текст. Словник. — Львів, 2015. — 384 с.

Студії над давніми текстами іноді надихають дослідника на створення оригінального дослідження. Очевидно, так сталося й із авторками (упорядницями) цілком новаторської в українській медієвістиці праці «Українські краєвиди XVI—XVIII століть. Слово. Текст. Словник». Ганна Дидик-Меуш та Олена Слободзяник запропонували читачам від слова через текст побачити словник. Словник незвичний, оскільки містить не лише реєстрове слово та значення, але й контексти. Причому контексти не усічені, обмежені ілюструванням лише лексеми зі словникової статті, а повні, що дає можливість максимально зрозуміти значення слова. До деяких словникових гасел авторки подають розлогі фрагменти із пам'яток, як от читаємо в статтях **болотина** (с. 27–28), **купля** (с. 165–166) та багатьох інших, заважаючи, що «користувач оцінить їх як, з одного боку, ілюстрацію слова, з іншого — як ілюстрацію епохи, культури, звичаїв в Україні XVI—XVIII ст.» (с. 12). Вражає й обсяг матеріалу, звідки добирали дослідниці ілюстрації — 233 джерела, з-поміж яких тексти скорописні й стародруки. Пам'ятки охоплюють усі три українські наріччя.

Що дає дослідникові української мови, культури, історії таке видання? Передовсім — це реєстр назв українського ландшафту, які в багатьох випадках виблискують неспо-

© В.М. МОЙСІЄНКО, 2016

діваною, уже давно забутою, лексикою, семантикою, як то: *ворота* ‘відгалуження ріки, рукав’ (с. 52), *надро* ‘затока, бухта’ (с. 216), *пазуха* ‘затока, бухта’ (с. 247); по-друге, засвідчені географічні назви удокладнюють значення відомих у славистиці апелютивів. Наприклад, *имѣнье* ‘земельне володіння; маєток’ наші предки диференціювали на: *имѣнье бабизное, дедичное /дѣдизное, дѣдинное/, материзное /материстое/, отцевское /отчистое, отчинное, отчизное/, небожчиковское, детиное, спадковое, спалое, венное, вечистое, выслужоное, заставное, купленое, набытое; поле* ‘земельне угіддя’ — на: *поле простое, степное /степовое/, сѣножатное, сѣнокосное, дворное, земляное, зораное, ораное /оремое/, пахарное /пахотное, пашное/, злоє, неуроженоє, яловное /яловое/* (с. 262–264). Зауважимо, що такі назви іноді прояснюють на сьогодні забуту етимологію. Невипадково українці називали поле *сѣножатное* та *сѣнокосное*. Траву на сіно наші предки жали серпом і косили. Але сучасні словники не фіксують до лексеми *сіножать* семантики, пов’язаної із процесом жаття серпом, а лише: 1. Косіння трави на сіно й період цього косіння; косовиця. 2. Місце, де косять траву на сіно [СУМ 2012: 1049]. А фономорфологічна структура слова *сножать /снопожать/* нам засвідчує інше: у XVI ст., а, очевидно, й раніше, предки українців заготовляли сіно серпами — сіно жали. По-третє, серед реєсторових слів та ілюстрацій знайдемо довгі словотвірні ланцюжки, окремі ланки яких з ужитку вийшли: *островѣ* — *островецѣ* — *островокѣ* (с. 231); *плицѣ* — *плицкѣ* — *плицчикѣ* (с. 252); *ровѣ* — *ровокѣ* — *ровецѣ* — *ровчакѣ* (с. 287). По-четверте, словник дає вдячний матеріал для характеристики звукової організації тогочасної української писемної мови: *кустовѣ /кустувѣ/* (с. 168), *лѣсѣ /лесѣ, лисѣ/* (с. 184), *окопѣ /окупѣ/* (с. 230), *обшарѣ /опшарѣ/* (с. 222), *пагорокѣ /пагорокѣ, пагурокѣ/* (с. 246–247), *узлѣсѣ /узлесѣ, узлѣсѣ, узлѣсьѣ/* (с. 327). Дослідник звукових особливостей середньонаддніпрянських говірок знайде підтвердження місцевій вимові назви Шевченкової Кирилівки — *Керелівка*. У пам’ятці 1615 р. з Чигирини читаємо: «Я, Максим Михайлович, козакъ и обиватель мѣста *Чегерина...*» (с. 252). У вітчизняних історичних лексиконах не засвідчено іменника *джерело* із початковою африкатою *дж*, лише *жерело*. Приклад, який наводять Г. Дидик-Меуш та О. Слободзяник з покликанням на «Книгу крѣпостей Монастыря Мгарскаго Лубенскаго» (акти за 1619–1729 рр.), можливо, один із найдавніших: Дароваль на обитель стую ... джерело... в тых урочищах будучое (с. 98–99). По-п’яте, і це найголовніше. Уперше воедино зібрано за три століття з усіх регіонів України географічну номенклатуру. Зважаючи на те, що останній випуск створеного Словника української мови XVI — першої половини XVII ст. охоплює поки що тільки літеру *Л*, рецензоване видання заповнює, принаймні, однією тематичною групою лексики, вітчизняне діяхронійне словництво за цей період від *А* до *Я*. Книжка «Українські краєвиди XVI — XVIII століть. Слово. Текст. Словник» відтепер відкриває простір і значно полегшує порівняльно-історичний аспект студій з вивчення сучасної географічної номенклатури. У «Краєвидах...» дослідник регіональної мікротопонімії будь-якого українського ареалу віднайде паралелі.

Що хотілося б побачити в такому виданні? Добре було б, аби наведений ілюстративний матеріал був погрупований за ареалами: пам'ятки північноукраїнські, південно-західні та південно-східні. Охоплений часовий проміжок дає можливість це зробити, адже від другої половини XVII ст. маємо тексти з Полтавщини, Черкащини, півдня Київщини. Таке представлення матеріалів одразу б вирізняло, щонайменше на фонетичному та морфологічному рівнях, три українські наріччя.

Зрозуміло, що заголовне слово в кожній статті словника має стояти в називному відмінку однини, але не завжди можна віднайти в пам'ятці таку форму до засвідченої лексеми. Тому укладач історичного лексикону нерідко має реконструювати початкову форму. Що і здійснили автори. Більшість таких реконструкцій логічні й закономірні, очевидно, відповідають мовній епосі. Однак деякі початкові форми викликають застереження. Форма *гайокъ* у Словнику проілюстрована прикладами з текстів 1541 — *к ... гайку*, 1546 — *ѡт ... гайку* та 1600 р. — *въ гайку* (с. 63–64). Такі само цитати наведені й у Словнику української мови XVI — першої половини XVII ст., де також у початковій формі — ГАЙОКЪ [СУМ XVI — XVII, вип. 7, с. 183]. До XVII ст. прикладів переходу *e > o* після *й* в українських пам'ятках не засвідчено. Запис в іншій ілюстрації — *гаіок* за 1693 р. (с. 64), можливо, один із найдавніших, який відображає цю зміну після *ј*. Думаємо, не варто подавати беззастережно початкові форми з протетичним *в*: *вольхи* (с. 52), *возеро* (51), *возерце* (с. 226), *вустья* (332). Усі приклади з цими словами представлені в конструкціях з прийменником *у*: *винули есмо у возеро, тых дву тонь у возере* (с. 224); *зарослыє у вольхахъ* (с. 52); *руду сягловку у вустьи* (с. 332). У прикладах з іншими прийменниками та в безприйменникових уживаннях це слово засвідчене без протези. Очевидно, тут ідеться не про приставний *в* — *у возере*, а про варіант прийменника *ув* — *ув озере*. Щонайменше, біля таких слів потрібно було б поставити позначку, яка б указувала на сумнівність реконструкції.

Насамкінець звернемо увагу на рівень поліграфії. Ошатна обкладинка Богдана Боліщука й верстка Віктора Мартинюка зробили видання приємним не лише для душі медієвіста, але й для очей та рук.

Без сумніву, така книга знайде свого читача.

СУМ 2012 — Словник української мови / Відп. ред. В.В. Жайворонок. — К., 2012.

СУМ XVI—XVII — Словник української мови XVI — першої половини XVII ст. / Відп. ред. Д.Гринчишин. — Вип. 7. — Львів, 2000.

Статтю отримано 19.05.2016

Viktor Moysiienko

Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr

UKRAINIANS DISCOVER THE ANCIENT LANDSCAPES

Hanna Dydyk-Meush, Olena Slobodzyanyk. Ukrainian landscapes of the XVI—XVIII centuries. Word. Text. Dictionary. — Lviv, 2015. — 384 p.

The review indicates relevance and importance of the published book for national studies on the history of language. The Authors suggested quite the original presentation of the material: from the word through the text to a dictionary.

Keywords: historical lexicography, geographical terminology, Ukrainian lingual heritage Anna.